

Ivona Vartelkova

(Bulgaria, Sofia University St. Kliment Ohridski)

Autofiction of Practices: Towards a Decentered Theory of the “Self” in 21st-Century Bulgarian Literature

Abstract: This article proposes the concept of “autofiction of practices” as a framework for understanding the decentered self in twenty-first-century Bulgarian literature. Rather than treating autofiction as autobiographical confession or a mode of identity construction, the study examines it as a practice through which the subject emerges as fragmented, relational, and dependent on everyday actions. Drawing on psychoanalytic theory (Freud and Lacan), the article argues that the contemporary literary “I” is not a stable, autonomous center but an effect of language, desire, and repetition. Through close readings of three novels - *Sunflower Children* by Kristina Terziyska, *24 Hours of Labor* by Vasil Panayotov, and *Eaves: The Fairy Tale as Life* by Hristo Dobrotinov - the analysis identifies three models of practice: care, labor, and storytelling. In each case, the subject is constituted not through coherent self-narration, but through repetitive and structuring actions that sustain, exhaust, or symbolically organize life. Autofiction thus functions as a space in which life is endured and shaped rather than explained. The study concludes that contemporary Bulgarian autofiction reflects a broader crisis of the autonomous subject and redefines identity as an ongoing process rather than a fixed essence.

Keywords: autofiction; decentered self; subjectivity; psychoanalysis; contemporary Bulgarian literature

Ивона Въртелкова

(България, Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

Автофикция на практиките: към една децентрирана теория на „аз“-а в българската литература на XXI век

В българската литература на XXI век автофикцията се явява един от водещите начини на писане, при който границите между художествен разказ и личен опит се размиват. В голяма част от произведенията акцентът се измества от биографичната точност към преживяването и начина, по който то се разказва. Често „аз“-ът вече не е стабилен и цялостен, а е фрагментиран и подчинен на различни действия и ситуации. Според Ефе и Гибънс (Ефе и Гибънс/Efe i Gibbons 2022: 62–66, 77–78) автофикцията може да бъде разгледана в рамките на когнитивна перспектива, която свързва писателя, текста и читателя и показва как „аз“-ът се конструира и интерпретира в процеса на четене. Меретоя пък подчертава, че метанаративният подход позволява на текста да рефлектира върху собствената си структура и върху начина, по който субектът се конституира, като разширява възможностите за интерпретация на автофикционалния „аз“ (Меретоя/Meretoya 2022: 121–122, 136–137). Съвременните писатели се стремят да покажат, че индивидът невинно стои в центъра на разказа, а е част от мрежа от ежедневни преживявания и практики. Това разколебава традиционния модел, при който нарацията служи главно за изясняване на идентичността на субекта. В голяма част от текстовете „аз“-ът функционира като позиция, през която се преживява и наблюдава животът, без да се опитва да го обясни. В този смисъл настоящото изследване предлага да разглеждаме автофикцията не като изповед, а като практика, в която „аз“-ът е фрагментиран, децентриран и подчинен на

живота, а не биографично завършен. Българската литературна теория на XXI век предлага сходни наблюдения. Милена Кирова разглежда модерния литературен субект като конструиран от разказа и историческите контексти, а автофикцията – не като достъп до „автентична“ личност, а като форма, която проблематизира режимите на самоописание и идентичност (Кирова/Kirova 2024: 14–24).

Развитието на автофикцията в българската литература на XXI век не е неочаквано. То е резултат от прехода от социалистическия реализъм, където личният „аз“ беше подчинен на идеологически и колективни цели. След това идва постмодерното схващане за фрагментация на идентичността. В края на XX и началото на XXI век писателите започват да експериментират с писане, което размества границите между факт и фикция. Те се фокусират върху ежедневието и психическия живот на човека. Именно това историческо обяснение спомага да разберем защо децентрираният „аз“ и практиките на преживяване стават ключов похват да съвременната българска автофикция.

В изследванията върху посттоталитарния литературен контекст се подчертава, че след 1989 г. индивидуалният глас функционира в напрежение между памет, травма и социални роли. Разпадането на стабилните идеологически опори на XX век променя начина, по който субектът се мисли в литературата: той вече не може да бъде възприеман като автономен и самодостатъчен източник на смисъл, а като подвижна позиция в мрежа от исторически, културни и дискурсивни зависимости. В този хоризонт „аз“-ът в редица съвременни български автофикционални текстове не се явява гаранция за автентичност, а по-скоро ефект от наративни и социални практики, чрез които се преработват личната и колективната памет. Автофикционалното писане така се превръща в пространство, където идентичността не се заявява като даденост, а се конструира, пренаписва и поставя под въпрос.

Целта на този текст е чрез автофикцията да се покаже не само субектът, но и това, което се случва с него, когато се разказва животът. В случая „аз“-ът не е централен и устойчив, а е разделен и зависим от фантазиите и желанията, които движат поведението му. Така автофикционалният разказ дава възможност тези вътрешни движения да излязат наяве, без да се опитва да ги узакони като едно цяло. Фикцията не се стреми просто да маскира реалността, а да оформи подсъзнателното и да позволи на човека да се „обитава“ чрез разказа. Както отбелязва Джеймс в „*The Fictional in Autofiction*“, различните степени на фикционализация показват как авторът играе с фактите и въображението, създавайки пространство, в което преживяванията се артикулират без претенция за биографична истина (Джеймс/James 2022: 56–57). В този контекст „аз“-ът е децентриран, тъй като той не контролира повествованието, а се появява посредством повторяеми практики и действия. Концепцията, която предлагам – автофикция на практиките, описва процеса, чрез който индивидът се разгръща и се конституира чрез ежедневни действия, а не чрез самоутвърждаване на идентичността. Това позволява да се анализират текстове, които не са изцяло автобиографични, но все пак се опитват да отразят психическия живот на наратора. Така автофикцията започва да функционира не просто като израз на личното „аз“, а като лаборатория за наблюдение на желанието и на начина, по който човекът се фрагментира и конструира. Посредством този подход тя не представя само биография, но и психически механизми, чрез които животът се преживява. С тази перспектива ще разгледаме три примера от съвременната българска литература, с цел да изведем модели на децентриран субект.

Позовавайки се на съвременната психоанализа, можем да декодираме фигурата на субекта в автофикцията. Фройд отбелязва, че механизмите и подсъзнателните импулси управляват част от решенията и действията, които приемаме за свои. Лакан уточнява, че индивидът е резултат на езика – той се конституира и проявява чрез символични

структури, в които е въввлечен. Съвременната философия предлага различно виждане: модерният човек се разпада. Рационалният, автономен и самотъждествен „аз“ вече не е критерий за разбиране на живота. Тези аспекти водят към нова концепция. Човекът в литературата се мисли като фрагментиран, децентриран и подчинен на външни и вътрешни структури.

Необходимо е да се направи уговорка: под децентриран „аз“ не трябва да се разбира липса на индивид. Напротив, той присъства, но се отказва от своята цялост. В художествените текстове това наблюдаваме чрез разказвачи и герои, които нямат пълен контрол върху това, което разказват, и често са подчинени на вътрешни импулси и обстоятелства. В психоаналитичен аспект това отразява начина, по който несъзнаваното и желанието формират поведението, без да водят до разпад на личността. Децентрираният субект се намира между действията и техните значения, между реалността и фикцията, между това, което остава скрито, и това, което се съзнава.

В редица съвременни автофикционални текстове човекът не се конституира чрез разказ за себе си, а в рамките на повтаряеми практики – труд, грижа, разказване и обитаване. Този подход, за който по-горе говорих, показва как индивидът се проявява и поддържа чрез ежедневни действия, а не чрез автобиографично самоутвърждаване. В психоанализата съществува език, обозначаващ тези движения; действията не са единствено сюжетни елементи, а израз на липси, желания и нужди на индивида. Посредством тях фикцията показва живота, който е не само разказван, но и преживяван. В този план фикцията не замества липсата на стабилен „аз“, а функционира като поддържаща структура. Тя дава възможност животът да бъде организиран и издържан. Това е фундаментален момент за анализа на съвременната българска автофикция. Целта на разказа е не да създаде автентичен субект, а да изгради пространство, в което желанията и действията съществуват и взаимодействат. Освен това фикцията дава форма на ежедневието и на психическия живот на автора, правейки го достъпен за интерпретация.

Така децентрираният „аз“ в художествената литература може да бъде видян като динамичен и зависим от практиките на живота. Откъм психоаналитична гледна точка индивидът е резултат от езика и желанията, но намира израз и чрез повтарящи се действия. По тази линия автофикцията на практиките започва да функционира като инструмент, представящ човека не като фиксиран образ, а като поток от преживявания, зависимости и действия. Тя дава възможност да се види животът отвътре, т.е. как се преживява и как несъзнаваното оказва влияние върху начина, по който се структурират действията и историите.

В това изследване автофикцията ще бъде разгледана през конкретни практики – труд, грижа и разказване. Като идеята е да наблюдаваме как те изграждат и разгръщат аз-а. Линията, която ще следваме, включва внимателно и детайлно проследяване на повтарящи се действия, езикови маркери и фрагментарни наративи, които разкриват зависимостта на индивида от желанието и ежедневните практики. Или иначе казано, анализът не се съсредоточава само до темата или съдържанието на произведенията, а се фокусира върху начина, по който се проявява децентрираният „аз“ посредством конкретни взаимодействия и повтаряеми действия.

Следва анализ на модела на децентрирания субект и автофикция на практиките, за да видим как се проявяват в конкретни произведения от българската литература на XXI век. Романът, с който ще започнем, е „Слънчогледови деца“ на Кристина Терзийска. Той може да се разглежда като пример за автофикция, в която индивидът не е резултат от последователен автобиографичен разказ, а от съвкупност от телесното преживяване,

практиките на грижата и емоционалното реагиране на света. Произведението не предоставя на читателя устойчива история за „себе си“, а проследява ситуациите и отношенията, при които героинята съществува. Това се вижда и в текста:

Лъчезара да. Как си – останах на мястото си поех ръката му. Смутих се, тъй като моята длан, както винаги, беше студена, но той неволно я задържа сякаш да я стопли (Терзийска/Terziyska 2024: 16).

В това разминаване на автобиографичния център се открива децентрираният „аз“, който е важен за съвременната автофикция. В романа Терзийска не е разказвачка, подреждаща живота си в история, а образ, потопен в настоящето на преживяването. Нарацията е фрагментарна, ориентирана към реакции, грижи и усещания, а не към опознаване на себе си в класическия смисъл. От психологична гледна точка разказвачката не владее цялостно повествованието, а предава чрез историята си несигурностите и желанията си. Не наблюдаваме открит „аз“, а виждаме заявяване посредством отношението към другите, тялото и уязвимостта.

От особена важност е грижата, която е основна и повтаряема практика. Тук тя не функционира като сюжетен мотив или морална категория, а като начин на съществуване. С нея човекът се ситуира в света, без да претендира за цялост. Това кореспондира на психоаналитичното схващане за индивида като релационен и зависим – фигура, оформяща се в отношенията с другия и в ежедневните действия, а не чрез автобиографична рефлексия. В този смисъл автофикцията в текста на Терзийска не цели саморазкриване, а издържане на живота. Фикцията действа като поддържаща структура, позволяваща това, което се е случило, да бъде артикулирано, без да бъде окончателно осмислено. Разказът остава отворен, несигурен и фрагментарен. Именно това дава отговор на въпроса за автофикцията не като компенсаторен механизъм, а като пространство, в което съществува децентрираният „аз“.

Необходимо е да се отбележи, че романът не разчита на биографична идентификация между разказвач и автор, а разчита на афективна автентичност, която замества традиционния автобиографичен договор. Автофикцията тук не служи за разказване на живота, а функционира като практика на преживяване, случваща се чрез текста. Така „Слънчогледови деца“ може да се разглежда като автофикционален текст, в който човекът е фрагментарен, релационен и децентриран. Произведението показва как автофикцията на практиките позволява анализ на преживяването на света без опора на устойчив автобиографичен разказ. Това прави текста на Терзийска ключов пример за начина, по който съвременната българска литература работи с кризата на субекта.

Следващото произведение, което ще бъде разгледано, е „24 часа труд“ на Васил Панайотов. В него авторът предлага коренно различен вариант на автофикционалното писане, в който индивидът се конституира не чрез грижа, а чрез повторемостта на действията и труда. Романът не следва класическия автобиографичен наратив, а се фокусира върху времето изчерпване, при което „аз“-ът се оказва функция на режима. Това се вижда в сцената:

Влязох в лавката, взех си кафе и си запалих цигара, въпреки че беше забранено. Какво можеха да направят дамите? Да ми намалят поведението или да извикат родителите ми при директора? (Панайотов/Panayotov 2021: 9).

В този роман автофикцията не цели разказ за живота, а разглежда живота чрез конкретни действия и практики.

Структурата на произведението е изградена чрез повторение. Действията се възпроизвеждат без съществена промяна, напомняйки психоаналитичното натрапливо повторение. Времето не се натрупва и не води до развитие, а се затваря в цикъл; животът се

възпроизвежда механично. По тази линия трудът не е път към социална реализация, а принудителна сфера, в която индивидът функционира. „Аз“-ът не се разгръща свободно, а се подчинява на необходимостта от изпълнение – на времето, на изискванията за продуктивност, на задачата.

От психоаналитична гледна точка това може да се интерпретира като притъпяване или изместване на желанието в името на поддържането на ритъма. Повторяемостта не води до осъзнаване, а до удължаване на съществуването. Работата структурира живота, но едновременно го изпразва от смисъл. Човекът е представен като изтощен от практиката на живота, не като търсещ смисъл субект, а като носител на режим. Особено значима е ролята на тялото, което носи времето, умората и повторението. Разказът следва телесния опит, а не вътрешната рефлексия, което допълнително препраща към децентрирането на субекта. Автофикцията тук не е пространство за саморазкриване, а рамка за самоподдържане: фикцията не компенсира отсъствието на устойчив „аз“, а създава структура, в която изтощеният човек може да продължи да действа.

Романът на Панайотов може да се разглежда като автофикция на практиката, при която човекът се проявява дотолкова, доколкото изпълнява конкретни действия. „Аз“-ът е ефект от режима на живот, а не източник на смисъл. Тази форма на автофикция поставя под въпрос идеята за лична история и стабилна идентичност, показвайки ежедневието, редуцирано до повторяемост. Това очертава криза на субекта.

В съпоставка с романа на Терзийска, този на Панайотов показва друг полюс на автофикцията на практиките. Ако в „Слънчогледови деца“ грижата задържа човека в релационна мрежа, то в „24 часа труд“ повторението и трудът го изолират и редуцират до функция. В двата случая обаче „аз“-ът не се явява като завършена идентичност, а като ефект от практики, които организират живота. Именно върху тази логика ще стъпи и третият текст, в който автофикцията се проявява чрез разказването и обитаването като форма на съществуване.

Третият модел на предложената рамка е романът „Стряха. Приказката като живот“ на Христо Добротинов. При Добротинов тя се проявява в различен регистър: ако при Терзийска и Панайотов индивидът се изграждаше посредством грижа и труд, при Добротинов той възниква чрез разказването, което е форма на обитаване на света. Текстът не следва класическия автобиографичен наратив, а създава пространство, в което животът се удържа и преживява чрез приказната структура. Това се вижда в сцената:

– Искаш ли да ти разкажа една истинска приказка? – попита бабата. Момченцето вдигна поглед.

– А тези, които ми четеш, какви са? – Бабата се смути и стисна по-силно дланта на внука (Добротинов/Dobrotinov 2023: 33).

„Аз“-ът не е център на устойчива идентичност, а образ, оформящ се в акта на разказване. Заглавието препраща към образа на стряхата като пространство на подслон – метафора на защитено място, в което животът се поддържа чрез словото. В този контекст разказването не е вторично спрямо преживяването, а негово условие. Субектът не цели да разкаже цялостна история, а разказва, за да бъде възможно съществуването ѝ. От психоаналитична гледна точка човекът не е изчерпан от режима или разтворен в грижа, а се стреми към символична структура, която да организира преживяното. Ако Панайотов блокира желанието чрез повторението, Добротинов използва разказването, за да вклини разпокъсаното преживяване в наративна форма. Това не прави „аз“-ът стабилен; напротив, създава временна опора. Приказният елемент не отменя, а преработва реалността, позволявайки на човека да обитава света. Ролята на автофикцията тук е не да документира изчерпване, а да създава пространство на символично подреждане. „Аз“-ът възниква като ефект на нарацията и не е изповед, а практика, чрез която се създава смисъл.

Романът „Стряха“ на Христо Добровинов може да се разглежда като автофикция на обитаването. В текста не се открива стабилна идентичност на индивида, а усилие да се създаде подслон за себе си в езика. За да съществува субектът, е необходимо да разказва. Ако при Панайотов трудът е сведен до функция, а при Терзийска грижата удържа живота, при Добровинов разказът го организира. Всеки от трите текста представя различен облик на предложената рамка. Във всички случаи „аз“-ът не е стабилен център, а ефект от действия – труд, разказване или грижа. Разликата е в начина, по който практиката организира преживяването: едните изтощават, другите свързват, третите приютяват. Тази вариативност показва съвременната българска автофикция като пространство на децентриран субект, съществуващ не като завършена идентичност, а като процес.

В рамките на разгледаните три произведения видяхме различни, но взаимно допълващи се опции на съвременната българска автофикция. В „Слънчогледови деца“ на Кристина Терзийска човекът се задържа чрез релационност и грижа. В „24 часа труд“ на Васил Панайотов субектът се свежда до функцията на повторението и режима, а в „Стряха. Приказката като живот“ на Христо Добровинов той се изгражда посредством разказването като образ на символично обитаване. Опорната точка между тях не е тематична прилика, а общият модел на децентриран „аз“, който не се проявява като цялостна и автономна идентичност. Във всички три текста автофикцията не служи на автора за автобиографично саморазкриване. Тя не цели да стабилизира идентичността чрез разказ, а онагледява индивидът като ефект от практики. Грижата, трудът и разказването не функционират просто като мотиви, а като структуриращи действия, чрез които животът се удържа. Човекът не възниква пред практиките, той се изгражда чрез и в тях.

Разликите между романите се проявяват в начина, по който конкретната практика организира преживяването. При Панайотов трудът структурира, но и изчерпва, редуцирайки субекта до изпълнение. При Терзийска грижата свързва индивида с други хора, поддържайки го в мрежа от отношения. При Добровинов разказът действа като символична опора, която позволява животът да бъде обитаван. Ако първият модел е функционален, вторият е релационен, а третият – символен, всички три примера свидетелстват за криза на автономния субект.

Откъм психоаналитична перспектива тези различни варианти могат да се разглеждат като способности за работа с липсата на цялост. В един случай тя се прикрива чрез режим, в друг – чрез релационност, а в третия се символизира чрез разказ. Никъде обаче не се възстановява модерният образ на суверенен „аз“. Именно тук се проявява потенциалът на понятието „автофикция на практиките“. То позволява автофикцията да се разглежда не просто като жанр на идентичността, а като пространство, в което човекът се проявява като процес. В духа на теоретичните разсъждения на Миглена Николчина може да се каже, че съвременният литературен субект се мисли през липсата, прекъсването и проблематичността на самоназоваването. Тъкмо тази невъзможност прави разказването необходимо: то не възстановява целостта, а създава временна опора. Така фикцията се оказва не огледало на идентичността, а нейна сцена на непрекъснато конструиране.

Българската литература на XXI век показва, че автофикционалното писане не е само форма на себеописание, а начин на съществуване при условията на децентриран субект. „Аз“-ът не е даден наготово, той е резултат от действия, които поддържат, изчерпват или приютяват живота. Точно тази динамика оправдава използването на предложената теоретична рамка и за други произведения, в които идентичността не се описва като завършена, а се създава чрез повтаряеми практики.

Сравнявайки избрани примери от съвременната българска литература с наблюденията от западната традиция, се очертава специфична разлика: българските писатели често

поставят акцент върху взаимоотношенията с другите и върху ежедневните практики, докато според наличната критическа литература западните текстове по-често се фокусират върху автобиографичната идентичност и върху ежедневните практики. Тази формулировка не претендира за универсалност, а служи за илюстрация на функционалния и релационен характер на децентрирания „аз“ в българската литература.

Точно това изтъква функционалния и релационен характер на децентрирания „аз“, който не се създава единствено чрез разказването за себе си, но и чрез участието в конкретни грижи и действия. И още, тези варианти обогатяват перспективата за анализ на автофикцията като подход за изследване на идентичността като процес, а не като фиксиран център.

Автофикцията в съвременния контекст не разказва един завършен „аз“, а проследява как той се изгражда, разтърсва и удържа в ежедневието. Това не е доказателство за идентичност, а за усилено идентичността да бъде задържана. В този смисъл „автофикцията на практиките“ показва човека не като стабилен център, а като движение. Това движение се проявява като постоянно усилие да се живее чрез грижа, труд и разказ. В по-широк теоретичен план „автофикцията на практиките“ може да бъде мислена като симптом и едновременно като отговор на кризата на модерния субект. Ако класическите модели на идентичността разчитаха на автономия, цялост и прозрачност на „аз“-а, съвременните литературни текстове показват фигура, която не притежава тези опори. Субектът не изчезва, но престава да бъде център; той се проявява като ефект от ритми, повторения и отношения. В този смисъл автофикцията не е просто хибрид между факт и фикция. Тя е лаборатория на субективността, в която се експериментира с възможностите за съществуване при условията на децентрираност. Предложената концепция измества вниманието от въпроса „Кой съм аз?“ към въпроса „Как се поддържам във времето?“. Именно тук се разкрива специфичният принос на съвременната българска литература. Тя не възстановява идеята за суверенен „аз“, а показва механизмите, чрез които човекът оцелява – чрез труд, грижа и разказване. Така автофикцията се явява не жанр на самоутвърждаването, а форма на съществуване в несигурността на късната модерност.

ЛИТЕРАТУРА:

- Добротинов 2023: *Добротинов, Х. Стряха. Приказката като живот*. София: Хермес (Dobrotinov 2023: *Dobrotinov, H. Stryaha. Prikazkata kato zhivot*. Sofia: Hermes).
- Кирова 2024: *Кирова, М. Българската литература през XXI век (2000–2022)*. Том 2. София: Колибри (Kirova 2024: *Kirova, M. Balgarskata literatura prez XXI vek (2000–2022)*. Tom 2. Sofia: Kolibri).
- Лакан 2000: *Лакан, Ж. Писане и символични структури*. София: Изток–Запад (Lacan 2000: *Lacan, Zh. Pisane i simbolichni strukturi*. Sofia: Iztok–Zapad).
- Николчина 1997: *Николчина, М. Смисъл и майцеубийство. Прочит на Вирджиния Улф през Юлия Кръстева*. София: УИ „Климент Охридски“ (Nicolchina 1997: *Nicolchina, M. Smisal i maytseubiystvo. Prochit na Virdzhiniya Ulf prez Yulia Krasteva*. Sofia: UI „Kliment Ohridski“).
- Панайотов 2021: *Панайотов, В. 24 часа труд*. София: Жанет 45 (Panayotov 2021: *Panayotov, V. 24 chasa trud*. Sofia: Zhanet 45).
- Терзийска 2024: *Терзийска, К. Слънчогледови деца*. София: Колибри (Terziyska 2024: *Terziyska, K. Slanchogledovi detsa*. Sofia: Kolibri).
- Фройд 1999: *Фройд, З. Введение в психоанализата*. София: Наука и изкуство (Freud 1999: *Froyd, Z. Vavedenie v psihoanalizata*. Sofia: Nauka i izkustvo).

- Effe & Gibbons 2022: *Effe, A., J. Gibbons. A Cognitive Perspective on Autofiction. Springer.*
- James 2022: *James, A. The Fictional in Autofiction. In A. Effe & H. Lawlor (Eds.), The Autofictional (pp. 41–60). Cham: Palgrave Macmillan.*
- Meretoja 2022: *Meretoja, H. Metanarrative autofiction: Critical engagement with cultural narrative models. In A. Effe & H. Lawlor (Eds.), The autofictional (pp. 121–137). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-78440-9_7 (дата на достъп: 10.01.2026 г.)*